

СПАДЩИНА К.Д.УШИНСЬКОГО В СУЧАСНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Особливості сучасних соціокультурних, економіко-політичних умов життя потребують глибокого вивчення і широкого використання в процесі модернізації освіти педагогічної спадщини вітчизняних учених, зокрема прогресивних ідей наукової теорії К.Д. Ушинського.

В період, коли реальність і перспективи розвитку суспільства пов'язуються з освітою, яка розглядається як важливий фактор, що забезпечує становлення економічно розвинутої, демократичної країни, представляється важливим і своєчасним збагачення змісту педагогічної освіти шляхом звернення до вітчизняної педагогічної культури, використання її надбань і духовних ресурсів.

Гуманістична освітня парадигма, яка виражається в повазі до особистості, урахуванні її внутрішнього потенціалу, визнанні необхідності розвитку її ціннісних орієнтацій, здійсненні особистісно-орієнтованої педагогіки через встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між педагогом і вихованцями в процесі їх індивідуального зростання і самодостатності, актуалізує ідеї антропоцентризму, гуманізму, що домінують у педагогічній спадщині К.Д.Ушинського.

Антропологізм як особливий спосіб аналізу проблем людини з погляду діалектики її внутрішнього і зовнішнього світу в конкретному освітньому контексті, що відкриває найбільш повноцінний комплекс характеристик людського буття [1], у педагогічній теорії К.Д. Ушинського проявляється в зосередженні уваги на осмисленні природи людини, її внутрішнього світу, на закономірних зв'язках цього світу з усіма зовнішніми впливами.

Цінність антропології К.Д. Ушинського [6] полягає в поєднанні психологічного і філософського підходу до людини. Він писав: «Бажав би від душі, щоб в основу розподілення предметів в програму наших загальноосвітніх шкіл увійшов психологічний закон розвитку душі людської» [5:178] Саме К.Д. Ушинський, якого по праву називають засновником педагогічної антропології, тісно пов'язав педагогіку як науку із біологічною природою людини. З одного боку, вчений прагнув підвести психологічну основу під систему педагогічних знань, а з іншого до психологічних знань вчений підходив з точки зору їхнього використання у педагогічній діяльності. Так він доводив зв'язок розумових процесів із почуттєвим пізнанням, з матеріальними та духовними потребами особистості. У пошуках відповідей на неминучі запитання душі, людина виходить за межі чуттєвих даних. У мисленні розкривається те, чого людина не може представити собі, але може зрозуміти та закріпити за допомогою слова.

У «Педагогічній антропології» К.Д. Ушинського людина розглядається як головне Боже створіння, фізична істота, що має безсмертну душу, створену для добра. Зв'язок душі і тіла, за висловом К.Д. Ушинського, є «величюю тайною творіння». Виховання повинно спрямовуватись на виправлення, гармонізацію людської душі: розуму, почуттів і волі. Життя свідомості має бути проникнуте світлом шляхетних почуттів, які живлять розумову діяльність, надають істинність знанням, бо саме почуття проявляють природу сутність людини.

Педагогічна антропологія є наукою про людину, вона необхідна, щоб наповнювати теорію і практику орієнтирами для обліку закономірної різноманітності її особистих властивостей. Педагогічна антропологія допомагає одержати прості та діяльні способи індивідуалізації освіти, пропонує можливості застосування наукового знання на практиці, бо теорія може підказати практику, власне в яких ситуаціях, при якому поєднанні один і той же метод шкідливий, в яких – корисний, в яких – нейтральний. Вона допомагає зрозуміти, як олюднюється особистість, як члени суспільства різного віку впливають один на одного, на скільки піддається вихованню дитина на різних етапах життя. Вона допомагає визначити «хвороби душі» і знайти шляхи для їх подолання.

І.П. Аносов [1] підкреслює, що саме антропологізм К.Д.Ушинського максимально наближається до гуманістичного принципу організації навчання і виховання відповідно до законів становлення і розвитку особистості. Необхідність реалізації антропологічного підходу в сучасній освіті посилюється завданнями її гуманізації, що має спиратися на методологічні й аксіологічні основи антропологізму. На це звертають увагу відомі дослідники проблеми розвитку особистості й гуманістичного навчання та виховання (В. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, В. Бондар, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кузь, В. Луговий, С. Максименко, О. Мороз, Н. Ничкало, О. Сухомлинська, А. Хуторський, М. Ярмаченко та ін.)

Великого значення надавав К.Д. Ушинський підготовці освіченого, зацікавленого в саморозвитку і самовихованні педагога, запропонував розгорнуту наукову теорію підготовки педагога на базі семінарів та організації педагогічних факультетів при університетах, висунувши основну вимогу єдності навчання і виховання: навчання має сенс у педагогічному процесі тільки як спосіб виховання. Ним визначені такі завдання педагогічних факультетів: осягнення студентами наук, які б давали можливість вивчати людину у «спеціальному руслі виховання», підготовка педагогів з різнобічною освітою, які володіють різноманітними, точними знаннями тих наук, які вони збираються викладати, а також спеціальними педагогічними знаннями, що мають допомогти майбутньому педагогу ясно і чітко визначити для себе мету виховання і навчання, допоможуть здійснювати розумовий і особистісний розвиток вихованців.

Крім теоретичних знань, підкреслював К.Д. Ушинський [6], необхідні і практичні уміння і навички, що допоможуть урахувати педагогу внутрішній потенціал вихованця в процесі його особистісного зростання, створювати умови, в яких він мав би можливість відкривати в собі якості суб'єкта. Наступним завданням педагогічних факультетів видатний педагог вважав прищеплення потреби в самовдосконаленні. «Учитель вчить до тих пір, доки вчиться сам», - зауважував К.Д. Ушинський. [5:301] Він зауважував, що людям, які беруть участь в процесі виховання, необхідно пригадати власне дитинство, з яким у кожній особі пов'язано багато різноманітних спогадів і емоцій. На думку К.Д. Ушинського «...ні в чому так не розкривається істинна людина, як у своїх почуттях». [Т.6:117]

Принцип гуманізму – один із фундаментальних принципів педагогічної теорії К.Д.Ушинського [6], який проявлявся і у визнанні численних можливостей людини, які педагоги мають підтримати і розвинути, створивши для цього необхідні умови. Він писав: «Коли бачиш нескінченну кількість знань, що вже поступили для оволодіння ними до людського розуму, знаєш, як тепер багато здається зрозумілим для сучасного дитя, що здавалося недосяжним і незрозумілим навіть великим мудрецам давнього світу, чи можемо ми брати на себе право передбачати, що може пізнати людина, а чого не може?» [Т.8: 590]

Принцип гуманізму утверджує високе суспільне визнання людини, її гідності, цінності як особистості, право на свободу і вияв своїх здібностей, гармонізацію відносин між людиною і суспільством, людиною і природою тощо. У навчальному процесі впровадження цього принципу передбачає перехід від монологу педагога до його діалогу з вихованцем, рівноправне доброзичливе спілкування всіх його учасників, максимальне врахування можливостей і природних задатків дитини, визнання її гідності, створення умов для самопізнання й самореалізації кожного індивіда.

Підкреслюючи суспільне значення педагогічної професії, К.Д. Ушинський [6] писав: «Суспільне виховання зовсім не така мала справа, щоб не заслужила особливого факультету. Якщо ми до сих пір, готуючи технологів, агрономів, інженерів, архітекторів, медиків, філологів, математиків, не готували вихователів, то не повинні дивуватися, що справа виховання іде погано і що моральний стан сучасного суспільства далеко не відповідає його чудовим біржам, дорогам, фабрикам, його науці, торгівлі і промисловості» [Т.8:11]. Далі у передові до книги «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» вчений чітко формулює мету педагогічного факультету: «Щією метою було би вивчення людини у всіх проявах її природи із спеціальним додатком до мистецтва виховання. Практичне значення такого педагогічного, або взагалі антропологічного, факультету було би велике. Педагогів чисельно потрібно не менше, а навіть більше, ніж медиків, і якщо медикам ми довіряємо наше здоров'я, то вихователям довіряємо моральність і розум дітей наших, довіряємо їм душу, а разом із тим і майбутнє нашої вітчизни.» [Т.8:23].

Доводячи, що педагогіка не лише наука, а й мистецтво, К.Д.Ушинський [6] наполегливо наголошував на необхідності ретельної професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів, і стверджував, що «мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою відомою і зрозумілою, а дежим навіть справою легкою, - і тим вона здається зрозуміліше і легше, чим менше людина з ним знайома, теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння: деякі думають, що для нього потрібна вроджена здібність і вміння, навик; але дуже небагато людей дійшли переконання, що, крім терпіння, вродженої здібності і уміння, потрібні ще і спеціальні знання...» [Т.8:11]. Формування професіонала-педагога – багатомірний і багатфакторний процес.

К.Д. Ушинський часто писав про велич і благородство професії педагога, його величезне значення у суспільному розвитку і великій відповідальності за свою працю. Він вважав, що особистий приклад педагога – це той луч сонця для вихованця, що формується і розвивається, який нічим не можливо замінити. У вихованні все має будуватися на особистості педагога, бо живим джерелом виховної сили є тільки людська особистість.

Серед високих вимог щодо особистості педагога К.Д.Ушинський [6] особливо підкреслював щирість і чистоту душі. Він писав: «...Вічно не старіюче дитинство душі є глибина основа істинного самовиховання людини і виховання дітей. Лише той, хто зберіг у собі можливість кожну хвилину стати обличчям до обличчя із своєю власною душею, не відокремлюючись від неї ніякими забобонами, ніякою звичкою..., лише той здатний йти по дорозі самовдосконалення і вести по ній інших. Як самовиховання людини, так і виховання дитя, - не зовнішня поліровка, і істинне, проникаюче в душу виховання, - ґрунтуються на цій цільності, повній прозорості і беззавітній широті душі», - і додавав, що «щирість викликається лише щирістю; ось чому не лише у вихованця, а й у вихователя повна щирість душі є єдиною міцною заставою справжнього, а не примарного успіху виховання...» [Т.3:9]

Взагалі, аналіз наукових творів К.Д. Ушинського [6], дає змогу стверджувати, що думка про значимість особистості педагога у здійсненні його професійних обов'язків проходить червоною ниткою через усю його творчість. «Вплив особистості вихователя на юну душу має таку виховну силу, яку неможливо замінити ні посібниками або підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і похвал», - підкреслював видатний педагог. [Т.1:142]

Для того, щоб бути педагогом, недостатньо одного потягу до педагогічної діяльності, потрібно мати терпіння, здібності, навички до виховання, спеціальні знання. Мало засвоїти правила і настанови, що викладені у підручниках, потрібно зрозуміти людську природу і душу, з яких ці правила і настанови виходять. Дійсно, сьогодні майже всі згодні із тим, що основне завдання педагога – не стільки вчити, скільки актуалізувати мотивацію тих, хто навчається, стимулювати їх до загального і професійного розвитку і саморозвитку.

Найголовнішим з усіх прагнень людини К.Д.Ушинський вважав прагнення до усвідомлення діяльності. Це прагнення повинно особливо культивуватись у процесі виховання. Можна сказати, що ним розроблена власна теорія діяльності та виховання людини, як її суб'єкта. Ця теорія знайшла вираження в обґрунтуванні положення про розвивальний характер навчання та моральне значення праці. Діяльність, вважав учений, є життя, що не задовольняється простим існуванням, а розвиває фізичні, розумові та моральні сили, необхідні для формування діяльності.

К.Д.Ушинський [6] ставив високі вимоги до педагога, визначав якості, які мають бути йому притаманні і підкреслював, що «лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером може виховати характер.» [Т.2:64]

Переконання педагога теж мають величезне значення, адже, як доводив К.Д. Ушинський [6], - «головна дорога людського виховання є переконання, а не переконання можливо діяти лише переконанням. Будь-яка програма викладання, всяка метода виховання, якою би хорошою вона не була, якщо не перейшла у переконання вихователя, залишається мертвою літерою, що не має ніякої сили ... Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплотою його особистісного переконання, вона не буде мати ніякої сили». [Т.2:28]

К.Д.Ушинський [6] підкреслював, що педагогічні переконання тісно пов'язані із філософськими і етичними поглядами і визнавав, що їх не можливо приховати від вихованців: «як би далеко не заховав вихователь чи наставник свої глибокі моральні переконання, але якщо вони в ньому є, то вони викажуться, може бути, непомітно для нього самого ... в тому впливі, який окажуть на душі дітей, і будуть діяти тим сильніше, чим більше приховані». [Т.8:21]

У своїх чисельних висловах про високу і шляхетну місію педагога, К.Д.Ушинський [6] неодноразово застерігав його від небезпечної хвороби – рутини, він писав: «Викладач, усамітнений у своїй тихій, одноманітній діяльності, спостерігаючи, що ні суспільство, ні література ... не займається його скромною працею, повинен мати ... незвично багато моральної енергії, щоб не заснути під заклошує журчання одноманітного вчительського життя ... Новий вихователь, може бути, із найкращими побажаннями почав робити свою справу, але він скоро помічає, що поза класом їм ніхто не займається і ... скоро починає задовольнятися механічною рутинною, одного разу створеною, часто помилковою, і майже завжди однобічною». [Т.2:29-30] Педагогічна діяльність, продовжує далі К.Д. Ушинський [6], «може бути, більше ніж будь-яка інша, потребує постійної уваги; а між тим вона більше, ніж будь-яка інша діяльність, позбавлена поглядів суспільства, результати її виявляються не скоро і помічаються не багатьма, досить рідко і самим вихователем; одноманітність же її здатна приспати розум і привчити його до невідомості» [Т.2:31]

Усім відомий вислів видатного педагога про необхідність для справжнього педагога «пізнати людину в усіх відношеннях». Що ж це означає? К.Д. Ушинський [6] вказував, що потрібно знати «...яка вона є у дійсності, з усіма її слабкостями й у всій її величчю, з усіма її повсякденними, дрібними потребами та з усіма її великими духовними вимогами. Вихователь повинен знати людину в родині, у суспільстві, серед народу, серед люду, серед наодинці зі своєю совістю; в усі вікові періоди, в усіх класах, в усіх положеннях, в радості і смутку, у величчю і приниженні ... Він повинен знати спонукальні причини самих брудних і самих високих діянь, історію зародження злочинних і великих думок, історію розвитку всілякої пристрасті і всякого характеру. Лише тоді буде він в змоззі почерпати в самій природі засоби виховного впливу, - а засоби ці величезні!» [Т.8:35-36].

К.Д.Ушинський [6] звертав увагу на те, що вихованці відрізняються між собою за розумовими здібностями, за темпом засвоєння нового матеріалу, особливостями пам'яті, фізичним розвитком, емоційною чутливістю, характером, тощо. Ці особливості, як індивідуальні, так і вікові, педагог має знати і враховувати їх в своїй роботі, бо «якщо вихователь не враховує в процесі навчання вікових та індивідуальних особливостей своїх вихованців, він може нашкодити їм. Не одна талановита, але нервова і вразлива дитина стала тупою і ледачою саме тому, що в ній передчасно підірвана впевненість у своїх силах, так необхідна людині в будь-якій справі». [Т. 8:392]

Педагог підкреслював складність розумової праці, до якої потрібно привчати поступово, щоб не позбавити людину інтересу до неї. Але в той же час, К.Д. Ушинський, звертаючи увагу педагогів на необхідність зробити розумову працю максимально цікавою для дитини, застерігав від небезпеки перетворити її на забаву.

Дуже актуально звучать сьогодні і ідеї К.Д. Ушинського [6] щодо єдності педагогічного процесу. «При бесідах з учнями потрібно постійно мати на увазі дві мети і не захоплюватися ні однією з них настільки, щоб позабути про іншу.

Перша мета, формальна, полягає у розвитку розумових здібностей учня, його спостережливості, пам'яті, уяви, фантазії і розуму.

Друга мета ..., реальна, так же важлива, як і перша... Для досягнення цієї мети перш за все необхідний розумний вибір предметів для спостережень, уявлень і роздумів.» [Т.2:500-501]

«Потрібно постійно пам'ятати, - радив К.Д. Ушинський [6], - що слід передати учню не лише ті чи інші знання, а й розвинути в ньому бажання і здатність самостійно, без учителя, добувати нові знання. Ця здатність ... повинна залишитися з учнем і тоді, коли вчитель його залишить, і дати учневі засіб добувати юрисні знання не лише з книг, а й з предметів навколо нього, із життєвих подій, з історії власної його душі. Маючи таку розумову силу, що добуває повсюди корисну їжу, людина буде вчитися все життя...» [Т. 2:501]

Але для того, щоб навчити учня мислити, підкреслює К.Д.Ушинський, педагог сам повинен вміти мислити. «Не вміти добре виражати свої думки – недолік, - говорив К.Д. Ушинський [6], - але не мати самостійних думок – ще більший недолік; самостійні думки витікають лише із самостійно надбаних знань»[Т.8:35]

Проблема змісту освіти є актуальною не лише в наші часи. Вона хвилювала і К.Д.Ушинського [6]. Він писав: «Ми валимо у дитячу голову всілякий, ні до чого не годний мотлох, з яким людина не знає, що робити, тоді як найосвіченіші люди не знають того, що необхідно було би їм знати і за незнання чого вони часто розплачуються дорогою ціною. Давно пора серйозно подумати про те, щоб залишати в наших школах і наших підручниках лише те, що дійсно необхідно і корисно для людини, і викинути все те, що тримається лише по рутині і вивчається для того, щоб бути потім позабути...» [Т.10:436-437]

К.Д. Ушинський [6] дуже цінував високу культуру, знання і творчу ініціативу вчителя. Він, підкреслюючи значення методичних розробок і посібників, застерігав від сліпого і бездумного їх використання, вимагав від педагогів особистої творчості і постійних пошуків : «Дидактика не може мати і претензії перерахувати всі правила і прийоми викладання. Вона лише вказує на головні правила і на найбільш видатні прийоми. Практичне ж застосування їх нескінченно різноманітне і залежить від самого наставника. Ніяка дидактика і ніякий підручник не може замінити наставника: вони лише полегшують працю.» [Т.7:337]

Прикладом педагога-професіонала вважав таку людину (К.Д.Ушинський [6] наводив конкретний приклад – швейцарського педагога Мюллера), яка «вже досягла тієї педагогічної висоти, коли всяка метода зникає в особистості педагога і коли з цієї особистості з'являється, кожного разу зовсім самостійний, той прийом, який потрібен у даному випадку. Такий високий педагог творить вже методу, а не керується нею; він досягнув вже джерела всіх метод – глибоко усвідомленої основи педагогічної ідеї» [Т.8:245]

Дійсно, дидактика К.Д. Ушинського [6] демократична і гуманна, емпірична за своїми гносеологічними передумовами, антропоцентрична за філософськими переконаннями, бо враховувала об'єктивні закономірності розвитку людської психіки. У психологічній концепції видатного педагога проблема розуму, чи інтелекту вирішується у тісному зв'язку з його пошуками національної системи навчання, що забезпечує наступність між її ступенями, взаємозв'язок між усіма елементами розумового, фізичного та морального виховання. Процес навчання він розглядав як психологічно складний і такий, що має певні взаємопов'язані етапи. Головні з них – наочне навчання, усвідомлення, закріплення, запам'ятовування, практичне застосування. Він пише: «Як неможливо починати будувати піраміду з верхівки, а потрібно починати з фундаменту, точно так і вивчення науки має починатися з фундаменту, з первинних спостережень і утворення первинних суджень, із вивчення тих фактів, на яких основана пірамідална система науки.» [Т.8:601]

На завершення підкреслимо, що теоретичний і практичний фонд педагогічної спадщини К.Д. Ушинського прогресивний і актуальний, заслуговує на глибоке і різнобічне вивчення, аналіз і широке використання у практиці професійної підготовки майбутніх педагогів.

Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського, представлені в курсах загальної, дошкільної педагогіки, історії педагогіки та ін. доповнюють і актуалізують сучасні підходи у вихованні і розвитку майбутнього професіонала, розкривають внутрішні процеси його особистісного зростання, сприяють освоєнню цінностей вітчизняної педагогічної культури.

Аналіз педагогічної спадщини К.Д.Ушинського дає змогу не лише виокремити основні вимоги і завдання щодо професійної підготовки майбутніх педагогів, але й використати їх для наступної корекції освітнього процесу в досягненні мети особистісного розвитку і професійного становлення майбутнього педагога у сучасному вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аносов І.П.* Антропологізм як чинник гуманізації освіти (теоретико-концептуальні основи) : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» /І.П. Аносов; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2004. – 38 с.
2. О педагогическом наследии К.Д. Ушинского: Сб. статей, под общей ред. проф. Б.Петровича. – К.-Одесса: Вища школа, 1980. – 93 с.
3. Педагогічна спадщина К.Д. Ушинського /За ред. Г.С. Костока. – К.: Радянська школа, 1963. – С.151-165.

4. Романовский А.К., Барсуک І.Я. Жизнь во имя будущего. Очерк научно-педагогической и литературно - публицистической деятельности К.Д. Ушинского / Под ред. В.И. Войтко. – К.: Радянська школа, 1974. – 119 с.
5. Ушинский К.Д. Руководство к «Родному слову» / Избр. пед. соч. – Т.6. – С. 178-301.
6. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11т. - М., – Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948-1952.

Подано до редакції 23.09.08

РЕЗЮМЕ

В статье проведен анализ педагогического наследия К.Д.Ушинского с точки зрения его использования в профессиональной подготовке современных педагогов, реализации гуманной общекультурной направленности содержания образования.

SUMMARY

The article suggests some analysis of K.D. Ushinsky's pedagogical heritage in the light of its use within the system of professional training of modern pedagogues, of realization of humane cultural bias of educational contents.
